

спробу моделювання художньої дійсності за законами не-раціонального мислення. Саме тому міфічні героїні сучасних романів демонструють насамперед риси так званого дифузного мислення: логіка їхнього вчинку не від'ємна від логіки емоціональної, предмет не різниться тут від знаку, а метафора співвідношення слова і речі перетворюється на метонімію.

І звернемо наостанок: обидва твори – це історії богинь гніву і помсти. Сила гніву, яка має перетворити жінку архаїчного міфу на богиню і елімінувати її від людської спільноти, замінюється у випадку новітніх Іокаст і Медей на творення жіночого мономіфу про свободу бажання. У відтворених ситуаціях насильства – жіночого у випадку Медеї чи над жінкою у випадку Іокасти – героїні Богданової та Уліцької відмовляються зайняти конкретну позицію: вони не є жертвами, вони не є насильниками, навіть якщо водночас є і жертвою, і насильником.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев Сергей Сергеевич. К истолкованию символики мифа об Эдипе / С.С. Аверинцев // Античность и современность: сб. статей к 80-летию Ф.А. Петровского. – М.: Наука, 1972. – С. 90–102.
2. Богданова Светлана. Сон Иокасты / С. Богданова // Знамя. – 2000. – № 6. – С. 76–102.
3. Зайнуллина Ильмира Нажатовна. Миф в русской прозе конца XX – начала XXI веков: дис. ... канд. филолог. наук: 10.10.01 / Зайнуллина Ильмира Нажатовна. – Казань, 2004 – 177 с. – Библиогр.: с. 144 – 177.
4. Капути Джейн. Психологический активизм: мифотворчество феминизма / Д. Капути // Женщины в легендах и мифах / под ред. К. Ларрингтон. – М.: Крон-пресс, 1998. – С. 548–587. – (Академия). – ISBN 5-232-00705-X.
5. Кассирер Э. Философия символических форм: В 3-х т. – М.–СПб.: Университетская книга, 2002. – Т. 2. – 217 с. – (Книга света). – ISBN 5-7914-0023-3.
6. Лейдерман Наум Лазаревич. Современная русская литература: 1950– 1990-е годы: учебное пособие для студентов высших учебных заведений: В 2 т. / Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий. – Т. 2: 1968–1990. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 688 с. – ISBN 5-7695-1454-X.
7. Лотман Юрий Михайлович. Миф – имя – культура / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский Б. А. // Лотман Ю.М. Избранные статьи: В 3 т. – Т. 1. – Таллин: Александра, 1992.– С. 58–76. – ISBN 5-450-01551-8.
8. Наговицын Алексей Евгеньевич. Трансформация гендерных ролей в мифологических системах / А.Е. Наговицын. – М.: Флинта, 2005. – 440 с. – ISBN 5-89502-770-9.
9. Перкисс Диана. Женщины переписывают мифы / Д. Перкисс // Женщины в легендах и мифах / под ред. К. Ларрингтон. – М.: Крон-пресс, 1998. – С. 566–582. – (Академия). – ISBN 5-232-00705-X.
10. Прохорова Татьяна Геннадьевна. Особенности проявления мифологического сознания в художественной структуре романа Л.Улицкой «Медея и ее дети» / Т.Г. Прохорова // Русский роман XX-го века: Духовный мир и поэтика жанра: Сб. науч. тр. / Под ред. А.И. Ванюкова. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2001. – С. 288–293. – ISBN 5-9758-0285-7.
11. Ровенская Татьяна Александровна. Женская проза конца 1980-х – начала 1990-х годов: Проблематика, ментальность, идентификация: дис. ... канд. филолог. наук: 10.10.01 / Ровенская Татьяна Александровна. – Москва, 2001. – 220 с. – Библиогр.: с. 194 – 220.
12. Ровенская Татьяна Александровна. Роман Л.Улицкой «Медея и ее дети» и повесть Л.Петрушевской «Маленькая Грозная»: опыт нового женского мифотворчества / Т.А. Ровенская // Адам и Ева. Альманах гендерной истории. – 2001. – №2. – С. 137–163.
13. Савкина Ирина. Род/Дом: семейные хроники Людмилы Улицкой и Василия Аксенова / И. Савкина // Семейные узы: Модели для сборки / Под ред. С. Ушакина. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – Кн. 1. – С. – ISBN 5-86793-281-8, 5-86793-283-4.
14. Улицкая Людмила. Цю-юрех: роман, рассказы / Л. Улицкая. – М.: Эксмо-пресс, 2003. – 364 с. – ISBN 5-04-009709-3.
15. Фрейд Зигмунд. Достоевский и отцеубийство / З.Фрейд // Фрейд З. Интерес к психоанализу. – М.: Попурри, 2009. – С. 108 – 131. – ISBN 978-985-15-0578-0.
16. Хорчак Дорота. «Память» как лейтмотив в романе Людмилы Улицкой «Медея и ее дети» / Д. Хорчак // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 8: Литературоведение, Журналистика. – 2007. – № 6. – С. 82–88.

Олена БИСТРОВА

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МІФОЛОГІЗАЦІЇ ЖИТТЯ Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО В ДІЄГЕТИЧНОМУ СПОСОБІ НАРАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу способів нарації в творах Ф. Достоевського. Увагу приділено дієгетичному способу, який є одним з проявів поетикальної парадигми письменника, що дає можливість наділити героя власними переживаннями, елементами власного життя. В статті проаналізовано такі твори Достоевського, як «Підліток»

та «Неточка Незванова».

Ключові слова: наратологія, поетика, духовний світ, образ.

The article is devoted to analyze of the ways of narrative in the F. Dostoevsky's literary works, such as diageitic narrative. In this way the author can representative his own experiences and the elements of biography. In the article we analyzed literary works "Podrostok" and "Netochka Nezvanova".

Kew words: narratology, poetry, spiritual world, image.

Статья посвящена анализу способов наррации в произведениях Ф. Достоевского. Внимание уделено диегетическому способу, который является одним из проявлений поэтикальной парадигмы писателя, что дает возможность наделить героя собственными переживаниями, элементами биографии. В статье проанализированы такие произведения Достоевского, как «Подросток» и «Неточка Незванова».

Ключевые слова: нарратология, поэтика, духовный мир, образ.

Аналізуючи своєрідність поетикальної парадигми творів Ф. Достоевського, вивчаючи методи, за допомогою яких письменник створює неповторний психологізм своїх творів, необхідно звернути увагу на способи нарації, які використовуються в різних творах. В даному дослідженні проаналізований діегетичний спосіб нарації, який використовується в таких творах, як «Неточка Незванова», «Покірлива», «Підліток» й ін. Ми притримуємось поняття про наративність, що включає в себе і сформоване в структуралістичній наратології розуміння наративності згідно з якою вирішальним в оповіді є зміна стану, а також класичне розуміння наратології як присутність посередника, опосередковуючої інстанції, що знаходиться між автором і оповідальним світом (Ф. Штанцель, Тамарченко, К. Фридеманн). Таке розуміння наратології пропонує німецький вчений В. Шмид [4, 14]. Дослідник в своїй ґрунтовній праці аналізує особливості творчості Достоевського з позицій наративності, обираючи для прикладу твір «Підліток». Для Шміда в його монографії важливим видається свідомий вибір письменника саме одного чи іншого способу нарації. В даній статті проаналізовано шляхи міфологізації власного життя та переживань в діегетичному способі. Такий спосіб нарації дозволяє реципієнту зануритись у внутрішній світ іншої людини, доторкнутися до таємничих, інтимних порухів чужої душі. Так само, як читач може «переселитися» в героя, жити його життям, відчувати чужий образ мислення й поведінки, так і автор переміщується в чужу суб'єктивність. Автор при діегетичному способі нарації має можливість наділити героя своїми відчуттями, переживаннями, «заставляти» героя діяти тим чи іншим чином. Можливість такої інтимної «іншості» виникає завдяки не тільки уяві автора, а й завдяки елементам автобіографічності оповіді. В творах Ф. Достоевського відбувається винесення внутрішньотекстових референтів за межі тексту, формування оповіді з елементами актуального тексту.

Наратор в тексті може бути представленим по-різному. Це може бути за Фридеманом «споглядальний розум», або він може бути ледве відчутним, може з'єднуватись з абстрактним автором, він може бути всюдисущою інстанцією, а може бути підкреслено некомпетентним. Іноді наратор в тексті може змінювати свій образ. Так відбувається в «Братах Карамазових», де всеприсутність наратора іноді замінюється на образ хронікера, який повідомляє нам те, що сам знає, тобто імпліцитний наратор змінюється експліцитним.

Ф. Достоевський в своїх творах часто пояснює свідомий вибір типу наратора. Саме обрані типи нарації дають можливість органічно вплести автобіографічні переживання в оповідь. Різні твори письменника написані з різними типами нарації. Іноді Достоевський довго не міг обрати спосіб висловлення головного героя. Так, наприклад, в творі «Підліток» письменник власне в тексті подає свої роздуми про спосіб на рації: «Якщо від Я, то доведеться менше пускатися в розвиток ідеї, яких підліток, без сумніву, не може передати так, як вони були висловлені, а передає тільки суть справи [1, т. 16, с. 98]. Достоевський коливається між розповіддю від третьої або від першої особи, аналізує позитивні та негативні сторони цих різних типів нарації. Рішення формується не одразу. Впродовж певного періоду (влітку 1874р.) Достоевський записує свої думки над формуванням структури роману, з яких простежується, наскільки важливим є вибір наративності. В запису від 12 серпня письменник приймає «важливе вирішення задачі»: «Писати від себе. Починати словом: Я» [1, т. 24, с. 48]. Звідси і назва твору: «Підліток. Сповідь великого грішника, написана для себе» [1, т. 24, с. 48]. Пізніше Достоевський знову повертається до визначення позитивних сторін такої оповіді: «Обдумувати розповідь від Я. Багато вигоди; багато свіжості, типовіше видається лице підлітка. Миліше. Ліпше владною з лицем, з особистістю, з сутністю особистості. Врешті, швидше і стисліше можна описати. Наївності. Змусити читача полюбити підлітка. Полюблять, і роман тоді прочитають. Не вийде підліток як лице – не вийде і роман.

Завдання: обдумати всі pro і contra. Завдання» [1, т. 16, с. 86]. І це письменнику вдалося. Роман «Підліток» за своїм пафосом – це сповідальний монолог «зацікавленої особи» – позашлюбного сина головного героя (Версилова) Аркадія Долгорукого. У стилістично суцільному плінні часто гарячкових спостережень і висновків, що мають місце у цьому монолозі, можна спостерігати певні домінуючі

«текстові атоми» (Енквіст) або «молекули стилю» (Чичерін). До них насамперед слід віднести наскрізні домінуючі образи, антитетику, паремії, прояви ритму прози, прояви таїни, численні гетерогенні асоціації.

Тип дієгетичної нарації простежується також в творі «Неточка Незванова»

Оповідь ведеться від першої особи, від героїні, і починає вона не про себе, а про вітчима – Єфімова. Ця особливість конструкції пізніше пояснить «безмежні прагнення конкретності» героїні. У «Неточці Незвановій» Достоевський надає слово дитині. Слово це сповідальне, і дитина демонструє здатність зрозуміти та пояснити найскладніші психологічні колізії та зіткнення. Отже, слід зазначити, що не лише «дорослі» герої з життєвим досвідом, складною долею можуть заглибитись у складний світ власних переживань, роздвоєнь душі, жажнутися контрастних несумісностей. Неточка стає перед гіркою загадкою власної душі: «І як могла народитися в мені така жорстокість до такої завжди страждаючої істоти, як матінка? Лише тепер розумію я її страждальницьке життя і без болю у серці не можу згадати про цю мученицю. Навіть і тоді, у темну добу мого чудового дитинства, в добу такого неприродного розвитку мого першого життя, часто стискалося моє серце від болю та жалю, – і тривога, бентежність і сумнів западали в мою душу [1, т. 2, с. 163]». Це досить розлогий монолог, він свідчить про довіру Достоевського до дитини, до її душі. Досить байдужий до власних зображально-виражальних засобів, Достоевський все ж таки уводить у цей *сповідальний* дискурс досить багато, як на нього та його творчу манеру, усталених у класичному арсеналі поезики образів. Наприклад, оксиморон – поєднання несумісних складників в одному образі: «...у темну добу мого чудового дитинства». Низка виразних епітетів, які скорочують шлях довгій описовості: страждальницьке життя, нікчемні спогади, материнська посмішка, чарівний будинок [1, т. 2, с. 163]. Досить стриманий у засобах колористики, одноманітний у зображенні зовнішності героїв, Достоевський імпресіоністичним мазком ніби вихоплює з довкілля найбільш значущу колористичну деталь, яка до того ж виявляється знаковою, символічною. Це – *червоний* колір, символічна деталь будинку розпусти.

Надзвичайно тонко дитина аналізує власні почуття, власне ставлення до батьків. Завдяки дієгетичному способу нарації автор переконливо наділяє дитину здатністю до психоаналізу. Ця переконливість настільки вразлива, що реципієнт підкоряється їй. Перед ним не дитина, а цілісний духовний світ, жажливий у своїй суперечливості. І вже можна спостерігати не лише дивну амбівалентність, але й народження різних душ, ієрархію душ. Це й зловбий нещирий підліток, і розсудлива, хитра особистість, здатна до насміху і глузування над беззахисністю іншої особистості. Це й дивна мрійниця, і душевно хвора істота, істеричка, це й надзвичайно тонко розуміюча іншого людина, здатна на самопожертву і подвиг високої духовності. Це вразливе серце, яке потребує любові, відданості й, можливо, у цьому серці народжується те, що назвали комплексом Деметри.

Важко збагнути, яким же чином міг Достоевський проникнути у *духовний світ* дитини, висвітлити його в такий суто психологічний спосіб. Можливо, письменник відтворив свої власні жажливі переживання, коли розлючені селяни вбили його батька. Це лише наше припущення, бо в біографії Достоевського ще багато темних місць. Це стверджують різні дослідники, у тому числі й закордонні. Про це писав і Чижевський у статті «Russische Literaturgeschichte des 19 Jahrhunderts. II Realismus», що була видана в 1967 році в Мюнхені.

Неточка з волі автора і сама намагається аналізувати власні почуття. Так, вона спостерігає в собі своєрідну незрозумілу для неї тяглість почуттів, терпляче очікування своєрідного катарсису – вибуху і очищення, позбавлення зайвих емоцій. Це – самопсихоаналіз, який можна спостерігати й в інших героїв, але тут – дитина, і до того ж вона намагається теоретично осмислити свої стани. Звичайно, можна в дечому не погодитись із автором, зокрема, з його надмірною гіперболізацією почуттів дитини, а також своєрідним перенесенням певних почуттів дорослої людини на несформовану душу дитини. Так, Неточка зізнається, що так полюбила красуню Катю, що стрічку з її коси ночами цілувала, обливаючись сльозами [1, т. 2, с. 210].

Неточка занадто чуйна і вразлива. Надмір душевних проявів міг би давно звести до могили й дорослого: запаморочення, галюцинації, тяжкі сні, непритомність, постійні сльози – все це може втомити навіть поблажливого читача. Така надмірна гіперболізація вже не може зворушувати реципієнта, він звикає до *страждань* героїні і вже не реагує так гостро, як того хотів би, мабуть, автор.

Проте, у цій гіперболізації є певний сенс. Нові *страждання*, що їх викликала любов до Каті, відсунули кудись далеко назад старі переживання, колишнє горе, втрату батьків, злидні. Ось опус, у якому до найменших дрібниць, ми б сказали, неймовірних дрібниць, описано стан дитини, її дивна поведінка: «Пам'ятаю, я іноді прокидалась вночі, вставала з ліжка та навшпиньки підходила до князівни. Я задивлялася годинами на сплячу Катю при слабкому світлі нічної нашої лампи... Тихесенько, тремтячи від страху, цілувала я її ручки, плечі, волосся, ніжку, якщо ніжка висувалася з-під ковдри [1, т. 2, с. 210]». Ця психологічна надмірність не може не вражати і навіть може відштовхнути від привабливого образу. Спостерігаючи за дивною поведінкою Каті, її ніби-то відразою, постійною зверхністю, відчуваючи свою неповноцінність, Неточка раптом стає *неочікувано* іншою. Це лише Достоевський міг вгадати – такий

дивний зигзаг у формуванні характеру, таке *психологічне зрушення*: «Якась гордість раптом народилась в мені... і я дивилась на неї так незалежно, так серйозно, так несхоже на минуле, що це навіть вразило її [1, т. 2, с. 211]». Цей момент можна вважати переломним в історії формування характеру Неточки.

М. Ільницький у цікавій і змістовній статті про *двійництво* у творах І.Франка і Достоевського пише: «Національний характер і соціальна адресація ідей Ф. Достоевського не затерли в них філософської концепційності, отже, не дивно, що романи російського класика стали настільними книгами представників європейської філософської думки ХХ століття»[2, 26]. Крім філософської концепційності, читачів світу притягували у романах Достоевського думки про людину, *антропологічне* тло, глибинне розуміння й проникнення у людську психіку й душу саме людини безвідносно до її національної приналежності. Хіба у *стражданнях* скривдженої дитини відчувається національний характер? Тим більше соціальна адресація? Якби тільки це, то Достоевський залишився б другорядним російським письменником, яких було багато.

Не можна не помітити, що інколи Достоевський *одорослює* своїх маленьких героїнь – Неточку та Катю-князівну, наділяє їх тими почуттями, які були притаманні героїням великих романів – «Біси», «Ідіот», «Брати Карамазови», ставить, по суті, дітей у життєві ситуації, в які діти зазвичай не потрапляють. Звідси – гіперболізація почуттів і деяка ненатуральність колізій: «Вона цілувала мене як божевільна, цілувала мені лице, очі, губи, шию, руки; вона ридала як в істериці; я міцно притулилася до неї, і ми солодко, радісно обійнялись, як друзі, як коханці, які побачилися після довгої розлуки [1, т. 2, с. 217]».

У повісті є ще одна дитина – також приймак із ласки князя. Цей образ не мав продовження, хоча у варіантах окреслено його духовний портрет. Це – Ларонька, переляканий життям хлопчик, який сам про себе каже: «Я нещасний хлопчик». Неточка намагається дати його психологічний портрет, це їй легко, бо його доля перегукується з її власною: «...трудно було зустріти більш дивне створіння, як це нещасне дитя... Пам'ятаю, що у мене стискалося серце, коли дивилась на нього, можливо, тому, що я інстинктивно відчувала, що туга його споріднена з моєю [1, т. 2, с. 441–442]». Намагаючись зрозуміти душу хлопчика, втішаючи його, Неточка аналізувала і власні почуття. Таке ось подвійне, паралельне дослідження *душ* двох знедолених діток. Виявляється, що і нещасний Ларя міг під впливом ласки Неточки розкрити себе духовно і аналізувати своє минуле, своє ставлення до інших, свою нещирість і гру в «незрозумілого». Смерть батьків Ларя пояснює своєю нелюбов'ю до них. Ця вигадана провина, а також відчуття себе сиріткою, нікому непотрібним перетворює *душевний світ* хлопчика на постійне пекло, невгамовний біль. Діти знаходять багато спільного у власних долях, а у Неточки ще й з'являються сили для втіхи й заспокоєння Ларі.

Розмірковуючи над долею Лареньки, над його характером і поведінкою, Неточка, сама ще дитина, вдається до типологічних узагальнень щодо ества дитини, її суті. «Але скільки таких дітей! Навіть усі діти у більшій чи меншій мірі носять на собі щось загальне. Вони чуйні, м'які, але егоїсти. Вони, наприклад, скупі та жадібні, сенсуалісти у вищій мірі. Дитина за своєю натурою деспот, і, можливо, уже Ларі доступним стала малодушна насолода відімести іншому, невинному... [1, т. 2, с. 443]». Далі йде розлогий психоаналітичний дискурс наукового характеру, що ніяк не могло прозвучати з уст дитини. Автор, навіть автор-біограф, підмінив Неточку.

Отже, можна зробити висновок, що автор, свідомо використовуючи дієгетичний спосіб нарації транслює власні світоглядні позиції та переживання, частково міфологізуючи елементи біографії. Саме такий спосіб нарації дає можливість інтимізувати твір, наділити героя низкою власних світоглядних позицій, репрезентувати їх реципієнтам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Достоевский Ф. : полное собрание сочинений : в 30-ти т. — Л. : Наука, 1973. (в статті при цитуванні в дужках вказаний том і сторінки цього видання).
2. Ільницький М. Поединок із собою: проблема *двійництва* в «Поєдинку» І.Франка та «Двійнику» Ф. Достоевського / Микола Ільницький // Слово і Час. — 2006. — № 8. — С. 18-27.
3. Ткачук О. Наратологічний словник / Олександр Ткачук. — Тернопіль : Астон, 2002. — 173 с.
4. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. — М., 2008. — 300 с.